

Jackie Feldman. **A Jewish Guide in the Holy Land: How Christian Pilgrims Made Me Israeli.** Bloomington: Indiana University Press. 2016. 205 pages

חיים נוי*

ספרו החדש של ג'קי פלדמן בוחן סוגיות בתיירות דתית או צליינות – בעיקר צליינות אוונגליסטית צפון-אמריקאית ל"ארץ הקודש" – ואת מערך הכוחות, המשמעויות והבניות הזהות והמרחב המתרחשות בין המדריך (היהודי-ישראלי), הקבוצה והאתרים המקודשים בישראל במהלך המסע הדתי. המחקר משלב ידע וחוויה עשירים של פלדמן המדריך, הנסמך על למעלה משלושה עשורים של ניסיון בהדרכת קבוצות צליינים, וידע אקדמי, תיאורטי וביקורתי של פלדמן האנתרופולוג. המחקר הוא אוטואתנוגרפיה ביקורתית, עשירה בסיפורים, בתיאורים ובאנקדוטות, הנסמכת גם על ראיונות עומק שערך פלדמן בשנים 2001–2004 עם מדריכי תיירות ישראלים. הפרספקטיבה התיאורטית של פלדמן היא אנתרופולוגית-מופעת: הספר מציג התרחשויות חברתיות העולות בתוך מרחב צלייני (דתי ובין-דתי), טקסי (לימינלי וזמני) ובין-תרבותי המצוי כל העת בתנועה, והמחבר מתאר את הדברים כמשתתף-צופה. מערך האינטראקציות, ועמו גם הזהויות והפוליטיקה של כוח ודת, נעשים בהדרגה מורכבים יותר, כי השחקנים למעשה רבים מכפי שנדמה בתחילה: עם הקבוצה האוונגליסטית, למשל, מגיע כומר המשמש כמנחה רוחני. היחסים בין הכומר הצליין הנוצרי ובין המדריך היהודי היליד ובן המקום, והיחסים בין שניהם ובין הקבוצה, מסבכים את המערכת ומעשירים אותה. כך גם העובדה שלקבוצה מצטרף תמיד נהג, לרוב פלסטיני מוסלמי. שדה המחקר עשיר וטעון משום שמדובר במפגש פוליטי של זהויות ומשחקי כוח שיש לו עוצמה סמלית, כלכלית ופסיכולוגית. על כך יש להוסיף את היחסים המורכבים המתקיימים הן בתוך הנועה התיירית-צליינית, הן בינה ובין המציאות שמקיפה אותה. לספר שבעה פרקים. הפרק הראשון מתאר את קווי היסוד של השדה עצמו: את היחסים בין מדריך לקבוצה, את הרקע הביוגרפי הדתי-יהודי של פלדמן, ואת האופן שבו הדרכת קבוצות נוצריות תחת מעסיק פלסטיני מזרח-ירושלמי גיבשה את זהותו כצבר. הפרק השני דן בעוצמת ההבניה החברתית של אתרים ומרחבים, וכן של זהויות אינדיבידואליות וקולקטיביות של משתתפים ושל לא-משתתפים, למשל של "ערבים" מול "יהודים". בפרק זה פלדמן עומד גם על ההבדלים בין צליינים לתיירים: הראשונים רואים את האחרונים כנחותים מוסרית לעומתם, ממש כשם שתרמילאים רואים עצמם כטובים יותר מתיירים אחרים, ולכן הם זוכים בהון תרבותי ודתי משמעותי. הפרק השלישי דן בהבניה של "ארץ הקודש" בעיניהם של הצליינים ובעיני רוחם. בפרק זה נגלית העובדה שהגישה המופעת אינה מוגבלת רק לזהויות המשתתפים אלא גם להבניה היסטורית-דתית של מרחבים ושל אתרים, וכך גם תהליכי התקדשות (פוסט)-מודרניים עכשוויים¹, הכפפה של ארכיאולוגיה למדיניות פוליטית-דתית, הנצרה של שדה התעופה, ועוד. כאן גם נגלית ההסתרה השיטתית של תרבות אסלאמית ואתרים אסלאמיים, ועמה איחוד נקודות

* החוג ללימודי תיירות, המכללה האקדמית אשקלון

1 בילו, יורם (2005). שושביני הקדושים: חולמים, מרפאות וצדיקים בספר העירוני בישראל. חיפה:

הוצאת אוניברסיטת חיפה.

המבט היהודית והנוצרית-אוונגליסטית, החולקות גישה פרגמטית לטקסט המקראי, ובה היהודים נתפסים כילידים אותנטיים המתקפים ומאדירים את ערכה הדתי של הנצרות.

הפרק הרביעי ממשיך וחושף את הפוליטיקה של מסעות הצליינים ומתאר כיצד הם מנצרים את הסכסוך ואת אתריו האיקוניים בארץ ישראל. פלדמן מתאר את המופעים ודן בנרטיבים שמשמשים קבוצות תיירים וצליינים כדי לראות היבטים שונים של הסכסוך ולהתעלם מאחרים. כך למשל בית לחם וחומת ההפרדה מקבלות ערך מוסרי חיובי או שלילי על פי ההבניה והמסגור התיירותי שלהם. הפרק מוסיף על הפרקים הקודמים את תיאור המשאבים הסמיוטיים המגוונים ורבי העוצמה הזמינים לתעשיית התיירות, ובהם ייצוגים נרטיביים ומולטימודאליים של אתרים (שמקאנל² כינה בזמנו off-site markers), כוחה הסוגסטיבי של תכנית הטיול ועוד. הפרק החמישי מוקדש לטובין בתיירות צליינית: כספים (משכורות, תשרים), מזכרות, והמערכת המוסרית של יחסי החליפין שלהם. פלדמן מצביע על הסוגים והצבעים השונים של הכספים המחליפים ידיים במהלך הטיול – ירוק, אפור, שחור – ועל תהליכי ההלבנה וההשחרה של כסף, המקדשים או לחלופין מטמאים אותו. הכסף עצמו, והטרנספורמציות הסמיוטיות שהוא עובר, מזכירים לנו שתיירות היא כלכלה עולמית משגשגת, ושבניגוד לטענות המוקדמות על הניכור שהכסף מביא לעת המודרנית, מתברר שלכסף יש עומק-משמעות וערך מוסרי משתנה ומצבי. הפרק השישי בוחן את המשכה ("הפיתוי", שכפי שפלדמן מכנה זאת) שבהדרכת צליינים בישראל. תפקידו של המדריך אינו מוגבל רק להעברת ידע ולתיווך אובייקטיבי של המציאות הנצפית, אלא הוא כולל גם מעין פלרטוט משחקי-מופעי עם הקבוצה והקסמתה באמצעות בקיאות וירטואוזית בידע דתי ובטקסטים קדושים. המדריך והקבוצה מצויים יחדיו בתוך דינמיקה קבוצתית חזקה, ולעתים קרובות השאלות מי המפתה ומי המתפתה, והאם המדריך הוא זה שמנהל את המופע – ובתוך כך גם את זהותו שלו – הן שאלות פתוחות שהתשובות עליהן מורכבות.

הפרק השביעי והאחרון הוא בעיניי שיאו הרגשי של הספר, והוא מלא תבונה, אינטרוספקציה והומור. זהו פרק קצר ואישי יותר, וכמו הספר כולו גם הוא דן במשולש: פולחן, טקסט ומופע. פלדמן אינו מסכם את המסע שתיאר הספר וגם נמנע מליפול למלכודת הרפלקסיביות, שהרי ציון המיקום של החוקר/ת בשדה אינו פותר באמת סוגיות של זהות ויחסי כוח. במקום זאת, במבט אישי וקרוב יותר אצל הגוף, פלדמן המדריך נמצא בכנסיית סנט אן בירושלים. שם, מעט נסתר מאחורי עמוד גדול, הוא שר ברגש ובעוצמה ניגון יהודי שהיה מקובל במשפחתו, לאוזני הקבוצות האוונגליסטיות שהוא מדריך. כאן עולה בכל כוחה דמותו של פלדמן השחקן, הן במובן של סוכן חברתי בעל כוח ביצועי והן משום שהוא עצמו מופיע עם ובפני הקבוצות המשמשות לו קהל. השאלות שהפרק מעלה, שאלות על הפוליטיקה של הקשר בין מופע, טקסט דתי, זהות ומקום, ממשיכות ומהדהדות כקולו של פלדמן לאחר סיום ההדרכה, בתוך ההקשר המדמם והשונן המרפא של הסכסוך הלאומי והדתי שאנו נתונים בו. דמותו הלימינלית והכריזמטית של פלדמן מצליחה להחזיק את המשמעויות והמתחים הצולבים ולהביאם להמחשה בהירה בתפקידו כמדריך תיירים וכמחבר של הטקסט (אוטו)אתנוגרפי.

כפי שמציין אריק כהן בהקדמה הקצרה ומאירת העיניים שכתב לספר, אחד המפתחות להבנת השדה שפלדמן מתאר ופועל בו הוא הגבולות הנזילים והחדירים בין תפקידים חברתיים שונים –

2 MacCannell, Dean (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books

הגדרות סמיוטיות של מצבים ואתרים ויחסי כוח. דקונסטרוקציה זו של דיכוטומיות נוגעת בכמה תחומים: המעבר בין האישי למקצועי, בין התפקיד והידע של המחבר כמדריך תיירים ותיק ומוסמך לתפקידו כאקדמאי ביקורתי (ואף בין תחומי ידע שונים בתוך העולם האקדמי – בין מדעי הרוח למדעי החברה, ובעיקר בין לימודי דתות לאנתרופולוגיה וללימודי תיירות), בין תיירים לצליינים, ובין פוליטיקה לדת, על רקע הדה-פוליטיזציה האגרסיבית של תעשיית התיירות הגלובלית. הספר כתוב באנגלית עשירה, נרטיבית וקולחת, ויעורר עניין בקרב שתי קבוצות קוראים לפחות. הראשונה היא סטודנטים וחוקרי דת ותיירות, ובפרט צליינות, ואנתרופולוגים וסוציולוגים האוחזים בגישות מופעיות וטקסיות. הקבוצה השנייה היא חוקרי פוליטיקה ויחסים בין-דתיים בהקשר הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מחוץ למגדל השן האקדמי הספר יעורר עניין בקרב קהילות מקצועיות בתעשיית התיירות וההארחה, ובפרט אצל מדריכי תיירות. הצומת הטעון והמורכב בין ידע לכוח, שמדריכי תיירות מגלמים אותו ופועלים בתוכו, על עושר המצבים, הלבטים וההחלטות הקשורים בו ועל התובנות המקוריות והעמוקות שהוא מציע – יש בכוחם להעשיר את חוויית מדריך/ת התיירים ולעורר דיון מקצועי ואתי חיוני.